

ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ СПІЛЬНОЇ СУМІСНОЇ ВЛАСНОСТІ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 339–344

Розглядається та аналізується історія, сучасний стан і практика застосування українського законодавства про спільну сумісну власність.

Здійснення права спільної сумісної власності полягає в реалізації його суб'єктами тих можливостей, які надаються їм законом чи договором.

Здійснюючи право спільної сумісної власності, його суб'єкти наділені рівними повноваженнями щодо належного їм майна [20, 33]. Так, відповідно до ст. 63 Сімейного кодексу (СК) України дружина і чоловік мають рівні права щодо володіння, користування та розпорядження майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Такому правовому режиму подружжя належать ознаки:

- особистий, довірливий, правовий зв'язок, який ґрунтується на шлюбі і пов'язує його суб'єктів;
- спільність подружнього майна як наслідок шлюбу;
- безчастковий характер права власності, тобто члени подружжя не мають конкретно визначеної частки.

Як зазначено в юридичній літературі, невизначеність часток у праві власності подружжя на майно спричиняє два важливі наслідки [18, 112]:

- за загальним правилом дії одного з подружжя щодо володіння та користування спільним майном розглядаються як дії подружжя. Згода іншого із подружжя передбачається до того часу, коли не буде доведено протилежне;
- у передбачених законом випадках для здійснення певних юридичних дій потрібна воля обох членів подружжя. Це пояснюється тим, що річ належить подружжю на праві власності без визначення часток, тому роз-

порядження здійснюється в обсязі речей в цілому, а не її окремої частки.

Здійснюючи повноваження співвласників, подружжя має право укладати між собою всі договори, які не заборонені законом (ч. 1 ст. 64 СК України).

У даному випадку необхідно відзначити, що в юридичній літературі автори ставляться до укладення договорів між чоловіком і дружиною по-різному.

Деякі автори вважають, що договори, які укладаються між чоловіком і дружиною, не містять під собою правового підґрунтя, яке б відіграло самостійну роль у процесі регулювання майнових відносин подружжя. Крім того, поняття “договір, укладений між чоловіком і дружиною” замінюють поняттям “погодження” “юридичний акт”, “двосторонній акт” [7, 134-135; 9, 63]. Інші автори вважають, що між чоловіком і дружиною можуть укладатися договори, однак зазначають, що вони не вступають між собою у договірні відносини, за винятком договору дарування [16, 104]. Деякі автори вважають, що договори, які укладають чоловік і дружина щодо спільного майна, за формою і змістом аналогічні цивільно-правовим договорам учасників спільної власності [15, 58].

Зазначимо, що саме остання позиція знайшла своє правове закріплення у новому Сімейному кодексі України. В результаті цього договір у сімейному праві набуває значення одного з основних видів юридичних фактів, що сприяють виникненню, зміні і припиненню прав та обов'язків подружжя [5, 102–105].

Укладаючи між собою договори, дружина і чоловік насамперед реалізують свою цивільну

правоздатність, як і кожна фізична особа. Тому предметом такого договору можуть бути речі, що належать подружжю, на праві як особистої приватної власності, так і спільної сумісної власності. Однак у житті коло таких договорів, що укладаються між подружжям, є не надто широким. Тому такими договорами можуть бути купівля-продаж, дарування, договір довічного утримання (догляду), спадковий договір.

Надаючи подружжю право на укладення договорів між собою, законодавець не зазначив конкретної форми таких угод, що є суттєвим недоліком законодавства.

Питання про форми угод, що можуть укладатися між дружиною і чоловіком, розглядалося ще в радянський період. Однак єдиної думки не було досягнуто. Деякі автори стверджують про необов'язковість дотримання подружжям вимог щодо форми угод [6, 167], а інші — про обов'язковість [10, 142]. Автори, які стверджують про необов'язковість дотримання подружжям вимог щодо форми угод, обґрунтовують свою позицію тим, що вимоги щодо форми угоди, а саме йшлося про нотаріальну форму посвідчення угод дарування на суму понад 500 крб., не повинні поширювати свою дію на подружжя, а тільки на учасників цивільно-правових відносин. Вони вважають, що для подружжя така форма угоди є незрозуміла та нежиттєва [8, 21].

У цьому випадку підґрунтям для такої думки є особисті, довірливі, взаємні стосунки подружжя. Однак у разі виникнення судового спору між подружжям щодо належності дарованої речі одному з них зазначені стосунки вже не мають вагомого значення.

Згідно з ч. 2 ст. 64 СК України, договір про відчуження одним з подружжя на користь іншого з подружжя своєї частки у праві спільної сумісної власності подружжя може бути укладений без виділення цієї частки. Встановивши такі умови договору, закон тим самим зробив виняток для подружжя при укладенні договорів щодо відчуження об'єктів права спільної сумісної власності, на які поширюються правила цивільно-правового регулювання. Це можна пояснити тим, що у разі такого відчуження припиняється право спільної сумісної власності подружжя і виникає право приватної власності того з членів подружжя, для якого відчужувалася частка у праві спільної сумісної власності подружжя. Тому ч. 2 ст. 64 СК України встановлює для подружжя добровільний режим визначення часток кожного з них і дозволяє одразу укласти договір щодо розпорядження

цими частками. Тому слід зауважити, що норма частини істотно полегшує укладення договорів між чоловіком і дружиною щодо відчуження одним з подружжя на користь іншого своєї частки у праві спільної сумісної власності. Адже їм уже не доведеться насамперед здійснювати процедуру виділення своєї частки та оформлення права власності на неї.

У ч. 2 ст. 65 СК України зазначено, що при укладенні договорів одним із членів подружжя вважається, що він діє за згодою іншого члена подружжя. Тут ідеться про дрібні побутові договори. Особливості такого договору передбачені в Цивільному кодексі України. Тому під дрібними побутовими договорами слід розуміти договори, що задовольняють побутові потреби особи і стосується предмета, який має невисоку вартість (ч. 1 ст. 31 ЦК України). При укладенні дрібних побутових договорів діє презумпція згоди іншого члена подружжя.

Природно, що майнові стосунки подружжя ґрунтуються на довірливій основі. Саме тому інтереси подружжя настільки переплітаються, що вони стають не двома інтересами, а єдиним інтересом двох осіб [7, 49]. Тому кожного разу вимога третіх осіб про висловлення одним із членів подружжя згоди на укладення іншим членом подружжя таких угод призводила б до надзвичайного утруднення цивільного обороту [14, 116].

Презумпція згоди при укладенні одним із подружжя договорів не позбавляє його від права висувати позов про визнання такого договору недійсним. Згідно зі ст. 4 ЦПК України [21], будь-яка заінтересована особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом порушеного або заперечуваного права чи охоронюваного законом інтересу. Тому і дружина, і чоловік мають право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним, як такого, що укладений іншими членом подружжя без її або його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового (ч. 2 ст. 65 СК України).

Питання щодо визнання договору недійсним, як такого, що укладений без згоди одного із подружжя, розглядалося в юридичній літературі. Так, Ю. Червоний зазначає, що визнання укладеного договору недійсним одним із членів подружжя вважається у разі відсутності згоди на це іншого члена подружжя лише на його вимогу, а також у разі, коли доведено, що інша сторона знала про незгоду іншого члена подружжя на укладення конкретної угоди [14, 117]. Тобто необхідно довести факт відсутності згоди одного з членів под-

ружжя і знання про це іншого з них, який уклав угоду всупереч волі того члена подружжя. Однак встановлення зазначених фактів лише сприятиме затягуванню та ускладненню судового процесу. Тому науковцями запропоновано встановлювати не “факт наявності чи відсутності згоди”, а факт “незгоди”. Так, О. Дзера зауважує, що якщо не буде встановлено факту незгоди того з подружжя, хто не брав участі в угоді на її укладення, то не буде підстав для визнання її недійсною чи застосування інших правових наслідків [10]. Крім того, він зазначає, що встановити “факт незгоди” можна шляхом подання до суду віндикаційного позову, який тільки тоді буде задоволений, коли буде встановлено, що член подружжя — відчужувач здійснив відчуження спільного майна всупереч волі іншого члена подружжя, зокрема із застосуванням насильства, погрози, омани та ін. [17, 138]. Ми підтримуємо зазначену думку, адже встановлення “факту незгоди” другого члена подружжя при укладенні таких договорів першим членом подружжя полегшить судовий розгляд справи і сприятиме ефективному захисту порушених прав одного з членів подружжя.

При визнанні угоди недійсною через неправомірне вчинення одним із членів подружжя може виникнути питання щодо об'єму визнання такої угоди недійсною, тобто про визнання у повному обсязі чи в частині частки того з подружжя, права якого порушені.

У сімейно-правовій літературі з цього приводу наведено різні думки. Одні автори вважають визнання угоди недійсною в повному обсязі [17, 140], а інші тільки в частині, яка належить одному з подружжя, який не брав участі в угоді [15, 53–55]. Тут слід підтримати думку авторів, які вважають, що треба визнати угоду недійсною в повному обсязі. Таке твердження можна підтвердити так: право спільної сумісної власності — це право без визначених часток (ст. 368 ЦК України), тобто в нашому випадку частки подружжя не визначені і право власності кожного з них поширюється на весь об'єкт. Окрім цього, без дотримання правил про переважне право купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст. 368 ЦК України) продати свою частку майна учасник спільної часткової власності (частка якого визначена) не може. Тим більше цього не може зробити учасник спільної сумісної власності (частка якого є невідомою і може бути збільшена або зменшена при розподілі майна).

Щодо визнання угоди недійсною тільки в тій частині, яка належала одному з членів подружжя,

який не брав участі в угоді, можливо лише на його вимогу [13, 82]. Однак для цього потрібна низка суттєвих доказів.

У конкретних випадках згода іншого члена подружжя при укладенні договорів має бути подана письмово. Це стосується договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна.

Згідно із сімейним і цивільним законодавством України обов'язкового нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації потребують такі договори, як купівля-продаж земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку, квартири, іншого нерухомого майна (ст. 657 ЦК України). Нотаріальної форми потребують спадковий договір і заповіт подружжя (ст. 1304, 1243, 1247 ЦК України), шлюбний договір (ст. 94 СК України) та ін.

Письмова згода іншого члена подружжя потрібна і при укладенні одним із членів подружжя договорів стосовно цінного майна відповідно до ч. 3 ст. 65 СК України. Однак законодавство не дає тлумачення поняття “цінне майно”, що є його недоліком.

Цінним майном слід вважати речі, які мають важливе історичне, сімейне значення для одного чи обох членів подружжя. Таким цінним майном можна вважати вироби з дорогоцінних металів чи каміння, дорогий посуд, картини, антикваріат, меблі тощо. Такі речі можуть бути подаровані, куплені, успадковані, передані від родичів. Однак вважаємо, що перелік таких речей дати практично неможливо, оскільки вони будуть різними у кожному конкретному випадку.

Аналізуючи ч. 2 і 3 ст. 65 СК України, можна дійти висновку, що законодавець розрізняє чотири види договорів, пов'язаних з розпорядженням майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, які залежать від конкретного способу виявлення волі одним з членів подружжя при укладенні договорів іншим його членом:

- дрібні побутові договори;
- договори, що виходять за межі дрібних побутових;
- договори, що потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації;
- договори щодо цінного майна.

Як уже зазначалося, подружжя має право укладати різноманітні договори, що не заборонені законом. Укладення договору між сторонами створює обов'язки для однієї із них. Така презумпція

передбачена в ч. 4 ст. 65 СК України, відповідно до якої договір, укладений одним із членів подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для іншого члена подружжя, якщо майно, одержане за договором використане в інтересах сім'ї.

З цього приводу в юридичній літературі існують такі підходи. Деякі автори вважають, що відповідальність за борги повинна бути спільною, а інші вважають, що частковою [8, 86; 14, 13]. Ми підтримуємо думку тих авторів, які вважають, що відповідальність за борги має бути спільною. Адже член подружжя, який не брав участі в угоді, буде нести відповідальність за борги відповідно до сімейного законодавства. Інакше при частковій відповідальності за борги буде порушений режим права спільної сумісної власності подружжя.

Сімейне законодавство України передбачає встановлення порядку користування подружжям таким майном, як житловий будинок, квартира, інша споруда, земельна ділянка (ч. 2 ст. 66 СК України). Як зазначено з цього приводу в літературі, встановлення порядку користування зазначеними об'єктами зумовлена здебільшого ускладненням особистих стосунків між дружиною і чоловіком. Це, по суті, переддень розподілу цього майна. Частково ми приєднуємося до такої думки, адже в сім'ї, де панують любов, злагода, повага подружжя один до одного, навряд чи буде взагалі такий розподіл. У житті здебільше такий порядок користування встановлюється при розлученні подружжя. Але тут можливий випадок встановлення між собою такого режиму: наприклад, на підставі усної домовленості чоловік користується першим поверхом будинку, а дружина другим. Така домовленість береться до уваги судом. Коли договір укладений письмово і нотаріально посвідчений, він має обов'язкову силу також для правонаступників чоловіка і жінки. Тому зауважимо, що встановлення порядку користування об'єктами права спільної сумісної власності подружжя може мати під собою різні підстави. В одному випадку здійснення такого факту подружжям може сприяти збереженню сімейної злагоди, а в іншому — її руйнуванню.

Право на житло є основним невід'ємним особистим немайновим правом кожної дитини. Таке положення знайшло своє закріплення в основному законодавчому акті — Конституції України [1, 47], Сімейному кодексі України [12, 176], Законі України "Про охорону дитинства" [4] та в інших нормативно-правових актах.

На праві спільної сумісної власності батьків і дітей може бути житло, а саме квартира (бу-

динок), яка використовується для задоволення не тільки соціальних потреб, а й матеріальних. Безперечно, таке житло має складатися з кількох житлових кімнат, адже тільки в такому разі батьки і діти за спільною згодою вправі здавати її в найм (оренду) і отримувати таким чином доходи, які в подальшому використовуватимуться за необхідними сімейно-побутовими цілями. Такі доходи сім'я може отримувати і від використання майна малолітньої дитини. Так, малолітня дитина вправі здійснювати особисті немайнові права автора на твори науки, літератури та мистецтва, об'єкти промислової власності або інші результати творчої діяльності, що охороняються законом. Доходи від такої діяльності можуть використовуватися не тільки на потреби сім'ї, а й на виховання та утримання інших дітей (ч. 1 ст. 178 СК України).

Зазначимо, що неповнолітня дитина розпоряджається доходами від свого майна в межах, що визначаються обсягом її цивільної дієздатності, що передбачено ст. 32 ЦК України. Це пояснюється тим, що сім'я є єдиним цілим організмом, де отримані доходи використовуються для сімейного благополуччя.

Здійснюючи свої повноваження, співвласники приватизованої квартири (будинку) зобов'язані дотримуватися певних принципів, які одночасно слугують межею здійснення. Так, одним з основних принципів є законність. Згідно з ним співвласники повинні дотримуватися законодавчо встановленого порядку здійснення наданих їм повноважень. Таке здійснення повинне реалізовуватися співвласниками розумно і добросовісно (ч. 5 ст. 12 ЦК України). Співвласники також зобов'язані додержуватися моральних засад суспільства. Зазначена вимога передбачена в п. 5 ст. 4 Закону України "Про власність" [2]. Здійснення права спільної сумісної власності співвласниками повинно відбуватися відповідно до його соціального призначення, тому вихід за ці межі має кваліфікуватися як неправомірна дія, яка породжує негативні наслідки для співвласників.

Необхідно також зазначити, що межі здійснення прав співвласності визначаються переважно законом, але можливі такі випадки, коли співвласники добровільно обмежують себе у здійсненні наданих їм повноважень. Це можливо у випадку, коли співвласники передали належне майно іншій особі за договором найму (оренди), застави, ренти та ін. Адже тоді співвласники обмежені у праві на певний час володіти і користуватися цим майном.

Згідно зі ст. 369 ЦК України, володіння, користування і розпорядження майном учасники спільної сумісної власності здійснюють спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними.

Такі повноваження поширюють свою дію і на учасників об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, у власності яких знаходиться таке майно: сходи, ліфти, балкони, коридори, підвали, дах та ін. Щоправда, тут ідеться про загальне майно (ч. 5 ст. 1 Закону України "Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку" [37]), тому володіння та користування таким майном може бути тільки спільним (наприклад, двері ліфта не можна відчужити, дах розділити неможливо). Однак окреме майно можна розділити, але без зачіпання законних прав та інтересів інших співвласників (наприклад, можна виділити частину підвалу). Втім, незважаючи на використання майна в особистих інтересах, воно не втрачає статусу спільного майна.

При використанні зазначеного майна співвласники не повинні заважати іншим у користуванні ним. Це можна пояснити тим, що співвласники мають дотримуватися встановлених законом меж: не перешкоджати іншим співвласникам у користуванні майном, враховувати їхні інтереси і права.

Згідно з ч. 3 ст. 26 Закону України "Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку" [3] в порядку, передбаченому статутом, правління об'єднання за дорученням загальних зборів може укласти договір оренди з фізичною чи юридичною особою щодо приміщень, які перебувають у спільній сумісній власності членів об'єднання.

Однак, як зазначає М. Галянтич, об'єднання має створюватись у вигляді товариства або кооперативу. Коли об'єднання буде господарським товариством, воно зможе здавати в оренду фізичним або юридичним особам окремі об'єкти, що перебувають у спільній сумісній власності учасників об'єднання [11, 345–346].

Але згідно з ч. 1 ст. 116 ЦК України учасники господарського товариства мають право в порядку, встановленому установчим документом товариства і законом, брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частку (дивіденди).

Згідно зі ст. 4 Закону України "Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку" [3], об'єднання є неприбутковою організацією і не має на меті одержання прибутку для його розподілу між членами об'єднання.

Тому ми вважаємо, що об'єднання може здавати свої об'єкти в оренду фізичним чи юридичним особам. Однак отримані кошти мають використовуватися для належного утримання будинку, прибудинкових територій та ін.

Отже, основною метою здійснення права спільної сумісної власності його суб'єктами є отримання відповідних результатів своєї діяльності для задоволення особистих, а також суспільних потреб.

Однак при здійсненні майнових та особистих прав суб'єкти повинні дотримуватися відповідних меж. Адже визначення меж не є обмеженням прав учасників права спільної сумісної власності, а слугує юридичним вираженням існуючого економічно-рівного становища між ними, правовим забезпеченням, юридичною гарантією цієї діючої рівності. А намагання окремих учасників порушити таку рівність шляхом використання належних їм прав, порушенням меж їх здійснення є зловживанням правом. Останнє, як і будь-яке правопорушення, має наслідком застосування санкцій [19, 214].

Література

1. Конституція України // ВВР України. — 1996. — № 30.
2. Закон України "Про власність" від 7 лютого 1991 р. // ВВР УРСР. — 1991. — № 20. — С. 249–261.
3. Закон України "Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку" від 29 листопада 2001 р. // Кодекс України. — К., 2002. — С. 45.
4. Закон України "Про охорону дитинства" від 15 вересня 2002 р. // 36. законодавчих та підзаконних актів. — К.: Атіка, 2003. — 511 с.
5. Антокольская М. В. Лекции по семейному праву. — М.: Юрид лит., 1988. — 374 с.
6. Бошко В. И. Очерки советского семейного права. — М.: Юрид. лит., 1952. — 267 с.
7. Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР. — М.: Юрид. лит., 1959. — 450 с.
8. Граве К. А. Имущественные отношения супругов. — М.: Юрид. лит., 1960. — 116 с.
9. Данилин В. И., Реутов С. И. Юридические факты в советском семейном праве. — Свердловск.: Юрид. лит., 1989. — 189 с.
10. Дзера О. В. Укладення подружжям угод відносно їх спільного майна // Рад. право. — 1978. — № 11. — С. 45.
11. Житлове право України / М. К. Галянтич. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 480 с.
12. Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР від 19 квітня 1969 р. // Рад. право. — 1969. — № 11. — С. 3–25.

13. Маслов В. Ф. Вопросы общей собственности в судебной практике. — М.: Юрид. лит., 1963. — 234 с.
14. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю. С. Червоного. — К.: Істина, 2003. — 464 с.
15. Никитина В. А. Имущество супругов. — М.: Юрид. лит., 1962. — 345 с.
16. Рясенцев В. А. Советское семейное право. — М.: Юрид. лит., 1982. — 371 с.
17. Сімейне право України / За ред. В. С. Гопанчук. — К.: Істина, 2002. — 305 с.
18. Сімейне право України / За ред. Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 263 с.
19. Харитонов Е. О. Вступ до цивільного права України: Навч. посіб. — К.: Істина, 2006. — 288 с.
20. Христенко Н. Ю. Загальна характеристика спільної сумісної власності громадян // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 1. — С. 33–34.
21. Цивільний процесуальний кодекс України. — К.: Парламент. вид-во, 2004. — 135 с.

Здійснення права спільної власності означає реалізацію його суб'єктами тих можливостей, які надаються їм законом або договором, і має на меті одержання відповідних результатів своєї діяльності для задоволення особистих і громадських потреб з урахуванням певних обмежень.

Осуществление права совместной собственности означает реализацию его субъектами тех возможностей, которые предоставляются им законом или договором, и имеет целью получение соответствующих результатов своей деятельности для удовлетворения личных и общественных нужд с учетом определенных ограничений.

Realization of the right of the joint property means realization by its subjects of those opportunities which are given them by the law or by the contract. Its purpose is a reception of results of the activity for satisfaction of personal and social needs in view of the restrictions specified in work.

Надійшла 19 грудня 2007 р.